

LOSONCZ MÁRK

Badiou és a költészet igazsága

A francia filozófia különösen érzékeny a nem-filozófiával, a filozófián kívüli gondolkodással való találkozásokra. A huszadik századi francia filozófiát gyakran jellemzik az irodalomhoz való közelségével, olykor dicséretképpen, olykor bírálóan. Egy új stílus kidolgozásának vágya talán azért született meg, mert a filozófia megirigyelte a más típusú gondolkodásformák hatékonyságát, érzéki erejét. A francia filozófus, Bourdieu kifejezésével élve, „totális értelmiségi”, aki igyekszik az élet minden szegmentumában jelen lenni, az önkifejezés minél több alakzatát felhasználni. Éppen úgy megnyilvánulhat a szexualitás új gyakorlatainak szószólójaként, mint egy radikális politikai mozgalom militáns híveként. Ami számunkra fontos: a francia filozófus rengeteget ír, olykor a grafomania gyanújába keveredve, és irodalmat olvas. Márpedig a francia filozófia irodalmiságát egy intézményes háttér is erősíti: az *agrégation* során a vizsgázónak kiváló retorikájú, finom stílusú szövegekkel kell előállnia, amelyek közül némelyik a filozófiai hagyomány textusainak figyelmes kommentárja kell hogy legyen. A *thèse d'Etat* egy hosszú, sokáig írandó szöveget jelentett, Foucault barokkos műve a bolondságról, vagy Deleuze hatalmas értekezése a különbségről és az ismétlésről ezen követelmény eredményei. A francia filozófus – akit nem egyszer a kontinentálisnak mondott, és a vádak szerint a hagyományhoz fűzött pusztá lábjegyzetként működő filozófia tulajdonképpeni művelőjeként mutatnak be – zseniális olvasó is egyúttal. Nem csupán filozófiai szövegek radikális újraértelmezéséről van szó, az irodalom tanszékeken szerte a világban használják Derrida vagy éppen Ricoeur olvasási stratégiáit az irodalmi szövegek inventívebb értelmezésének eszközeként. És még a francia analitikus filozófia egyik legkiemelkedőbb képviselőjének tartott Jacques Bouveresse is mértékadó elemzést írt Musilról.

Alain Badiou a kortárs francia filozófiáról szóló írásában¹ filozófia és irodalom szövetségét az egyik legfontosabb jellegzetességként határozza meg. Egyben emlékeztet bennünket arra, hogy ennek a szövetségnek gazdag előtörténete van, amely Pascaltól és a francia felvilágosodás szerzőitől Alainig, valamint a szürrealistákig húzódik. A huszadik században a filozófiai kifejezés különösen szoros viszonyt létesít gondolat és mondat között, egy új stílus, egy új ritmus jön létre. És maga Badiou – akár csak Sartre – regény- és drámaíró is egyúttal. Ugyanakkor *A filozófia visszatérése a költeményhez* című írás nem csupán filozófia és irodalom összekapcsolódását, hanem a kettő különbségének mibenlétét is meg kívánja ragadni. A viszonyt éppen úgy, mint a nem-viszonyt. Badiou visszatér a filozófia feltételeinek kérdéséhez.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Badiou írása eredetileg egy Heideggerről szóló kollokviumra készült. A Heidegger franciaországi közönségére tett utalás is jelzi, hogy többről van szó, mint egy pusztán filozófiatörténeti jelentőségű elemzésről. A francia Heidegger-viták újra és újra fellángoltak a 20. század során, megfosztván ártatlanságától a létről való

¹ Badiou, Alain: The Adventure of French Philosophy. *New Left Review*, September/October – 35, 2005.

pasztorális gondolkodást/gondoskodást. A Jean Beaufret-hez intézett, humanizmusról szóló levél értelmezései mutatják legizgalmasabban a feszültség nagyságrendjét. Heidegger talán azért folyamodott a postázási stratégiához, mert a politikai kétértelműségek elpárolognak az idegen közegben, mert a francia befogadás majd várhatóan léttörténeti kérdéssé szublimálja az eredetileg közvetlenül társadalmi relevanciájú nyelvezetet. És a heideggeri gesztus talán a huszadik századi filozófia sűrített képe is lehetne némelyek számára: a francia befogadás elfedi-eltussolja a démonikus környezetben feltűnt német gondolkodás voltaképpen háttérét. A postázás eszerint a német küldemény veszélyes konnotációinak ártalmatlanítása. Azonban ez a gigantikus kép tévesen adná vissza a francia viszonyulás történetét; elegendő csupán azokra gondolni (Sartre, Merleau-Ponty, Lévinas, Wahl...), akik elutasították, hogy jelen legyenek Heidegger Cérisy-ben tett látogatásakor. Ám Badiou Heidegger-bírálatában rendkívül fontos, hogy a Heidegger körüli afféroktoól teljesen függetleníteni kívánja magát, annak ellenére, hogy az írás elején leszögezi: Heidegger militáns módon gyakorolta a nemzetiszocialista politikát. A kritika a német gondolkodónak a nyelvhez, a költészethez és a filozófiatörténethez való viszonyára irányul, Badiou elutasítja a politikaira való közvetlen redukciót.

Heidegger nyelvhez való viszonya kétértelműségekkel terhelt. Az akárki fecsegését ostorozó, a hagyományos terminológiát módszeresen meggyanúsító, az önmagát közlő nyelvre ráhagyatkozó gondolkodó újra és újra a csendet, a hallgatást dadogja; és a hallgatásnak ezt az eldadogását pontosan egy terjengősségre hajlamos, az inventivitás varázsával körülvett *Begriffsdichtung* végzi. Heidegger autoritatívan alázatos. A tulajdonképpeniség retorikája összecsengő szavakat helyez egymás mellé, alliterációkkal él, szómágiájával a köznapi szavak köré meglepő aurát teremt, csúsztat a hagyományos jelentéseken, neologizmusokat használ, áthúzásokkal és idézőjelekkel vonja meg a leírtak közvetlenségét. Szigorúság és asszociativitás kéz a kézben járnak. A heideggeri szöveg azon dolgozik, hogy megszabja önnön befogadási normáit. A nyelvi bűvészműtávkányok mind arra szolgálnak, hogy az olvasók is részesüljenek a beavatottságból: hogy azt sugallják, a leírtak a közvetlen jelentésnél sokkal mélyebbre nyúlnak. Itt „stratégiai rejtőzködésről”² van szó. Badiou ezeket a feszültségeket filozófia és költészet viszonya felől közelíti meg. A heideggeri gondolkodás, a badiou-i olvasat szerint, megmarad prefilozófiai jellegűnek, mert megreked a profétikus, *mély* kifejezésben, mert elmulasztja a mathémával való szembesülést, mert a közvetlenül adódó nyelvben véli megtalálni az igazság helyét. Míg Heideggernél „a világfeltárok nyelv megvilágító ereje hiposztázálva van”³, addig Badiou a megvonás, a minimalizáció, vagy a túltelítés módszereit hangsúlyozza. A művészeti igazság nem az eleve adottra való ráhagyatkozásban jelenik meg, nem az eltűnt istenek nyomait őrzi. Heidegger visszafordul a költemény igazságához, végrehajtja a művészetet tárgyként, pusztán kívülről tematizáló esztétika radikális bírálatát, ám ez a gesztus egyúttal a filozófia önmegszűntetése is. A filozófia visszavonul, hogy átadja helyét a költő mondásának; és egyáltalán: az értelmezés célja az, hogy „magyarázataival eltűnjék a költemény tiszta itt-állása elől.”⁴ Ezzel szemben Badiou számára a költemény a filozófia *egyik feltétele*. *Feltétele*, mert a filozófia az igazságfolyamatokról való gondolkodásként, a velük való szembesülésként nem pusztán megőriz, hanem az egyes világokat meghaladó igazság szerkezetét, eseményjellegét elemzi. Csak *egyik feltétele*, mert más igazságfolyamatok is léteznek,

² Bourdieu, Pierre: *Martin Heidegger politikai ontológiája*. Jászöveg Műhely Kiadó, Bp., 1999. 124.

³ Habermas, Jürgen: *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Helikon Kiadó, Bp., 1998. 129.

⁴ Heidegger, Martin: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1998. 8.

ellentétben az igazságfunkciót kizárólag a műalkotás számára fenntartó romantikus sémával (amelynek egyik képviselője, Badiou szerint, Heidegger). A filozófia ne zsákmányolja ki a művészetet, ne tegye pusztá tárgygyá, ám ne is olvadjon össze vele. Pontosan ezért beszél Badiou *inesztétikáról*.

Noha Badiou elutasítja a „filozófia végéről” szóló elbeszéléseket, a filozófia önállóságát csakis feltételei (a politika, a mathéma, a művészet és a szerelem) vonatkozásában tudja elképzelni. Ahogyan Deleuze arról beszélt, hogy a filozófia a Külsővel való szembesülésből, az általa előidézett erőszakos eseményből fakad, úgy Badiou is akként fogalmaz, hogy a filozófia más igazságfolyamatok elgondolása, feltételekhez kötött. A korai Badiou legfontosabb műve, „A szubjektum elmélete” (*Théorie du sujet*) is Mallarméval igyekezett megragadni az elmélet mibenlétét, és az egész könyv stílusa a Mallarmé által kijelölt ösvényen halad. A főműben, a „Lét és esemény” (*L'être et l'événement*) lapjain sem marad el a költészet tematizálása; a 11. meditáció mathéma és költészet különbségét elemzi (és megállapítja, hogy az idea hiánylétesítés, a jelen, a létezés megvonása), a 19. meditáció pedig egy Mallarmé-elemzés. „A század” Mandelstam, Brecht, Pessoa és mások nyomán elemzi a Valós szenvedélyét a huszadik században. „A világok logikái” (*Logiques des mondes*) egy helyén⁵ pedig egyenesen azt olvashatjuk, hogy a badiou-i filozófia talán nem más, mint Beckett és Mallarmé meglátásainak elgondolása. Badiou számára tehát a műalkotásokkal való szembenézés a filozófia szükségszerű része.

A műalkotáshoz való badiou-i viszonyulásnak már önmagában is „militáns” jelentősége van, az irodalmi üzem magától értetődő mozzanatai ellen irányul. Abban a korban, amely mindig a doxát, a pusztá vélekedést részesíti előnyben az igazság ellenében (lásd ehhez Badiou filozófiai kiáltványait), amelyben a demokratikus-kommunikatív fecsegés szükségessége általános népi előítéletté vált, az irodalmi üzem is csatlakozott a vélekedések tömeggyártásához. Ahogyan Badiou filozófiájában a posztmodern szofisták közhelyeit ostorozza, úgy a művészetéről való gondolkodás során is, kimondatlanul vagy explicit módon, a kornak a műalkotással kapcsolatos kliséit vonja bíráló alá. Az irodalomkritikus tevékenységének posztulátumai ezek: a szöveg értelmezést kíván, egy eredendő poliszémia jellemzi, lehetőségekkel teli értelemképződése kimeríthetetlen, plurális jellegű. Egy sajátos feszültségről van szó: a szöveget azért kell értelmezni, mert lehetetlen lezárni értelmezését. Az irodalmi üzem így nem csupán az értelmezés szükségességét biztosítja be, hanem egyben végtelen folyamatá is nyilvánítja, mindig megmarad egy elnyújtott konszenzuseresésnek. Az eleve opcionálissá tett, feltételes módban írott interpretáció, az értelmezés örök hipotetikussága kezeskedik afelől, hogy az irodalomkritikus ne maradjon feladat nélkül. Tehetetlensége, időbeli korlátozottsága a hatalma. Tevékenysége nem is új igazságok létrehozása, nem is az igazságfolyamatok elgondolása, hanem a doxa terméketlen öngerjesztése. A jelentésárnyalatok sokaságát felfedő hermeneutának Badiou a huszadik század gyakorlatát vágja a szemébe: „Ha a művet értelmezni kell, ha lehet értelmezni, az azt jelenti, hogy túl sok partikularitás maradt benne, hogy nem jutott el az aktus tiszta átláthatóságához, hogy nem meztelenítette le saját valóságát. Hogy nem egyértelmű.”⁶ Így például a Mallarmé-vers Badiou számára tiszta jelenlét, a valós önprezentációja, a hozzá való helyes viszonyulás nem az értelemre való várakozás. A költemény nem ábrázol semmit, nem fejez ki semmit – nem explanandum: *műveletei*

⁵ Badiou, Alain: *Logiques des mondes*. Éditions du seuil, Mars, 2006. 574.

⁶ Badiou, Alain: *A század*. Typotex Kiadó, Bp., 2010. 282.

vannak, amelyek nem interpretációt, hanem intervenciót igényelnek.⁷ A filozófia *nem* az igazságfolyamatok értelmezője. A mallarméi szintaxisból fakadó olvasói nehézségek (céljuk: „időt adni az ideának”) nem jelentik azt, hogy a szemantikai szinten is káosz uralkodna. Nem a nyelv végessége, nem a kommunikativitás számít. A jelentés egy-értelmű; a szintaxis inkább detaxis, szürtaxis. A szerkezet feltárható, s így Mallarmé verse is közvetlenül prózára fordítható. A költemény fogalmiságáról, vagy pontosabban: fogalmi következményeiről való beszéd szorosabbra fűzi irodalom és filozófia viszonyát. Ám a költeményben még nem egy tudás nyilvánul meg, csupán mint gondolkodásmód képezi a filozófia feltételét. A költemény kimondja az ideát, de igazságát nem ragadja meg. Másrészt azonban a filozófia nem határozhatja meg, mi a művészet, hanem az egyes műalkotásokon túlmutató, végtelen termelést lehetővé tevő művészeti konfigurációkat azonosítja (például a regényt mint szekvenciát, az atonalitást mint szekvenciát...).

Badiou esetében gyakran felmerül, hogy a filozófia voltaképpen nem a költemény kiszákmányolója-e, hogy a filozófia nem csak saját meglátásait vetíti-e vissza a műalkotásba? Rancière arról írt Badiou-bírálatában⁸, hogy a költemény valójában csupán a filozófia pusztá illusztrációjaként szolgál, érzékisége eltűnik az idea diadalában. Azonban Badiou újra és újra hangsúlyozza, hogy a műalkotás pontosan a formátlannak, formálhatatlannak gondolt érzékiség megformálásával éri el a tiszta „itt” tapasztalatát. Maga a jelenlét mint idea keletkezik a költeményben, a lecsupaszításnak vagy éppen az excesszusjellegű túltelítésnek köszönhetően. A műalkotás nem az eszme érzéki látszata, hanem az önmagát megjelenítő érzéki, egy önálló, másra visszavezethetetlen igazságfolyamat. Testszerű és anyagi – de nem pusztá test, és nem pusztán materiális. A művészeti igazság is a fennállóval, a megszokottal való szakítás, kimeríthetetlen végtelensége lyukat vág a szituativitás végességében. Márpedig ha a rendelkezésre álló nyelv testisége is a fennálló helyzet korlátoztságának része, akkor a költemények által előidézett eseményszerű szakadásnak a megnevezhetetlenre kell vonatkoznia. A nyelv képességeit a költemény úgy állítja ki, hogy túlmutasson a nyelv végességén. Azzal, hogy érzékiségét új formában mutatja fel, meghaladja bevett alakzatait. Innen következik a paradoxon: „minél hermetikusabbnak tűnik egy költemény a nyelvi szituáció felől tekintve, annál általánosabb a felhívása.”⁹ Az egyetemes pontosan így nyilvánulhat meg. És Badiou kiemeli, hogy a művészetben megtestesülő egyetemesség „politikai” jelentőségű, mert túllép a kapitalizmus teremtette pusztá globalitás világszerűségén. Eszerint a költemény is, mint a nyelv

⁷ Badiou álláspontjára talán úgy lehet a legkönnyebben rávilágítani, ha az interpretációs paradigmát bíráló Susan Sontag esszéivel („A csend esztétikája”, „Az értelmezés ellen”) ütköztetjük. Badiou nem azt nehezményezi, hogy a sematizáló-programozó történelmi tudat terhe ellehetetleníti a műalkotás érzéki közvetlenségével való találkozást, de nem is az ideológiai túlinterpertációk okozta értelmezési kényszert. Nála az értelmezés kritikája nem a „művészet erotikájának” rehabilitációja, az interpretációs paradigma bírálata nála semmiképpen sem antiintellektualizmus, ellenkezőleg. Badiou számára az idea *mint* érzékiség egyetemessége, hozzáférhetősége és végtelen, az egyes világokon túlnyúló ismételtetősége fontos. És ebből következően a testies végességnek a kortárs művészetben való túlhangsúlyozása számára kifejezetten dekadens jelenség. A történelmi teher partikularizmusával tehát nem a közvetlen testiség, hanem az univerzalizálás áll szemben.

⁸ Rancière, Jacques: *Le poète chez le philosophe. In: Politique de la littérature*. Galilée, Paris, 2007. 205–229.

⁹ Hallward, Peter: *Badiou: a subject to truth*. University of Minnesota Press, Minneapolis/London, 2003. 198.

végességének meghaladása, militáns rendeltetésű: az univerzalizmus keletkezéséhez járul hozzá. Noha Badiou sokszor ír eredetiségről, meglepetésről és újdonságról, a művészeti igazságfolyamat lényege számára mégsem az „új” ellőállítás. Az avantgárd hisztérikus újkeresésével szemben, amely megreked a kapitalista dinamikára jellemző kreatív destrukcióban, a műalkotás-sorozatokban kifejeződő invariáns örökkévalóságot hangsúlyozza.¹⁰ A fennálló helyzet korlátoltságának és az eseményyszerű szakadásnak a vitáját tehát sokkal inkább egy ahistorikus viszonyulásként kell elgondolnunk...

Igazság és művészet viszonyát, Badiou szerint, háromféleképpen közelítették meg. A romantikus séma szerint csupán a művészet alkalmas az igazság kifejezésére (így tehát filozófia és költészet igazsága azonos); a didaktikus séma történetében, ahol Brecht a paradigmatisma figura, a műalkotást alávetik a rajta kívül létrejövő igazságnak (s ekképpen a filozófiai belátás megelőzheti a műalkotást), a művészet jelentősége csupán az igazság-effektusok érzéki termelésében van; a klasszikus sémában a művészetet megfosztják erejétől, kognitív önállóságától, pusztán reprezentáló közösségi szolgává teszik, mimetikusságának terapeutikus hatását az állam használhatja ki leginkább (a művészet a lét egy régiójává lesz, a filozófiai tudás osztályozza). Ennek megfelelően a filozófia lehetséges viszonyulásai a költeményhez: azonosuló rivalitás, argumentatív távolság, esztétikai regionalitás. A filozófia irigylit a költeményt, vetélkedik vele, esetleg osztályozza a létben elfoglalt szerepe tekintetében, vagy teljesen elvitatja igazságteremtő lehetőségeit. Ezekben a viszonyulásokban az a közös, hogy egyik sem képes úgy közelíteni a művészethez, mint az igazságfolyamatok *egyikéhez*. Badiou számára itt rendkívül fontos két szó: immanencia és szingularitás. A művészetnek nem kell kívülről kölcsönöznie, mert önállóan, csak rá jellemző módon tud létrehozni igazságokat.

A *filozófia visszatérése a költeményhez* éppen úgy ragaszkodik a művészet autonómiájához, mint a filozófia önállóságához. A filozófia a megvonás műveleteit szenvedni el: elveszti az égi legitimitációt, a kép és az elbeszélés tekintélyét, presztízsét, izgalmát, lemond a szenvedélyről... Ám ettől még a filozófia és a költemény negyedik viszonya, amely nem identitásváltságra sodródó egybeolvadás, nem egyértelmű távolság, de nem is osztályozó esztétika, Badiou szerint nincs szükségszerűen híján egy bizonyos irodalmiságnak. A kiüresedett értelemhorizont igényli a nyelv megnevező erejét, a nyelvből fakadó többletgyönyört. Ha tehát Badiou filozófiai műveiben nem csupán barbár, lecsupaszított, a nyelvi aszkézis szellemében fogant mondatokra lelünk, azért van, mert a filozófia magába fogadja az egyik feltételét képező igazságfolyamatot. Az esemény megnevezése pedig, amely felrúgja az eleve adott nyelv korlátait, mindig poétikus.

¹⁰ A kortárs művészet, Badiou szerint, a halál ünneplése: vagy a véges hús viszontagságait mutatja be (ennyiben maximuma a művész öngyilkossága), és a formát ennek áldozza fel, vagy pedig a világ-szerű testiséget áldozza fel a formának. A kor művészete számára tehát a voltaképpeni kihívás az idea materializmusának megteremtése, amely egyesíteni tudja a testiség és az egyetemesség szempontjait.